

ӘОЖ 654.191

Н.Б. Рушанова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
E-mail:nelia_82@mail.ru

Эфирде кадрларды монтаждау

Мақалада эфирде кадрларды монтаждаудың әдіс-тәсілдерін қолданудың қыр-сыры, олардың хабар жасаудағы рөлі, ерекшеліктері қарастырылған. Сондай-ақ, «монтаж жасау» ісінің журналистика үшін аса маңыздылығын ұғындырып, жан-жақты нақты мысалдармен беру жолдары да көрсетілген.

Түйін сөздер: отандық және шетелдік БАҚ, киноиндустрия, кадрдағы монтаж.

N.B. Rushanova

Editing of frames is in ether

In the article examined important methods of application of editing of frames, and their role in creation of TV program. And also shown on a scalene example importance ability of editing in the field of journalism.

Key words: Domestic and foreign mass media, film industry, mounting of frames.

Н.Б. Рушанова

Монтаж кадров в эфире

В статье рассматриваются способы и методы применения монтажа кадров, роль монтажа в создании передач. Также на примерах показана важность навыков и умений в области монтажа для современного журналиста.

Ключевые слова: отечественные и зарубежные СМИ, киноиндустрия, монтаж кадров.

Үгіт-насихаттың көптеген тәсілдерін қолдануымызға байланысты журналистикада, дәлірек айтқанда БАҚ-тың барлық саласында, яғни баспасөз, радио, телевидениеде «монтаж» ұғымының, «монтаж жасау» ісінің жүргізілмейтін жері жоқ десек, ағат кетпейтініміз айқын. Демек, монтаждау кез келген материалдың қолымызға түсіп, құлақпен естіп, көзбен көргенге дейінгі шындап, өңдейтін бейнебір көркемдеушісі, әсерлеушісі, тартымды қылушысы. Адамның санасын, сезімін одан сайын оятып, күшейтуге «монтаждаудың» мәні зор.

«...Күтпеген сәтте диктор дауысы үзіліп кетті. Эфирде үнсіздік. Бір сәтте үнсіздікті үрейлі сөздер бұзып жіберді: «Бізді қоршауға алып жатыр! Соңымыздан түсті! Оқ ата бастады. Біз қашып бара жатырмыз!». Алыстан атылған оқ дыбыстары. Міне, бір-екі автомат дыбысы. Және тағы да диктордың қарлыққан дауысы: «Біз

сіздермен қоштасамыз. Бізді ертең осы толқында тыңдаңыздар. Сөйлеп тұрған «Байкал» Тыңда...». Қайтадан оқ дыбыстары...Тыныштық...». Бұл күнделікті шығатын «Известия» газетінде жарияланған «Өтіріктің үш түсі» («Три цвета лжи») мақаласынан келтірілген үзінді еді. «Байкал» радиостанциясының бағдарламасы. («АС Байкал ТВ» телерадиокомпаниясы Ресейдегі ең ірі медиахолдингтердің бірі. Ол тұңғыш хабар тарату жұмысын 1991 жылы Шелехов қаласында бастады). Бағдарламаны Кеңестік елдің адамдары жүргізіп жатқандай етіп, оларға сырттан қауіп-қатер төніп тұрғандай әсерде жасалған. Шын мәнінде мұның бәрін журналистер соғыс қасіретін қойылым түрінде берген болатын. Осындай адам санасына тигізер әсері өте зор насихат түрі Кеңестік дәуірде көптеп кездесетін. Қазір де жоқ емес. Бұл психологиялық соғыстың бірден бір қаруы іспетті. Ал сондай

үгіттемені журналистикада, яғни публицистика мен беллетристикада жасаудың бір-ақ жолы бар ол-монтаж. (Беллетристика француздың *belles lettres* – «әсем ауыз шығармашылығы» – көркем прозаның шартты атауы. Поэзия мен драматургиядан көркем прозаны айырып айту үшін қолданылады). Оның мәні мынада. Екі немесе одан да көп фактілер не кадрлар шебер үйлесіп, авторға қажетті қорытындыны оқырман, тыңдарман не көрермен өздері жасайды. Радиодағы музыка, танымалдық, ойын-сауықтық бағдарламалар кезегі, дыбыс, құстардың сайрауы, аққан су, сылдырлаған бұлақ, соқан боран дыбысы, әдемі әуен – бәрі монтаждау арқылы жүзеге асатын интершумдар. Демек бұл жерден радионың бәрі жасандылық екен ғой деген түсінік туындамауы керек. Жоғарыда «Байкал» радиосының іс-әрекетін біреулеріңіз «опасыздық»десеңіз, енді біреулеріңіз «неткен шеберлік» деуіңіз әбден мүмкін. Айналып келгенде радиодағы бағдарламаларға мұндай қосымша реңк берілуі бірінші кезекте тыңдармандарды жалықтырмау. Бір сарынды, ешбір эффектісі жоқ радио бағдарламалар тыңдарманды жалықтырып жібереді. Ал тыңдарман назарының хабарға бөлінбей қалуы радио қызметкерлері мен журналистерінің ең басты қаупі.

Ендігі кезекте сұрыпталған ақпаратты монтаждау мәселесінде болып отыр. Мәселен, әрбір елде мемлекетте монтаждау процесінің барысында жаңалық сол елдің идеологиясына, саясатына сай жаңаша бір түрленуге ие болады. Яғни мемлекеттің ішкі саясатын басты назарда ұстап, артық-кемі болса, түзеп, кесетін жерін кесіп, қосатын жерін қосып, болмашыны үлкейтіп, өтіріктен шын жасап, өз халқының ой-санасын өзгертіп, ұлттық идеологияны қолдан жасайтындар да бар. Мұның бәрі көп жағдайда монтаж арқылы ақпараттың бұрмалануы болып табылады. Мұны эфир тілінде қалыпты жаңалықтар дейміз. Енді бірде шындықты баяндайтын, бірақ халықты дүрліктірмей, көңілін көтере күлкі шақыратын, бірақ санасына сіңіріп, дұрыс қабылданатын ақпараттар да болады. Оларды да монаждаудан өткізеді. Мәселен, қандайда бір жағдайға байланысты зейнетақының азаятындығы туралы жаңалық келіп түсі делік. Ақпарт жұртқа сол қалпы тараса дүрліктіреді. Халықты билікке қарсы қоюға болмайды. Мұнда бір оқпен екі қоянды ату керек. Ол үшін телефон кітапшасы арқылы аты-жөні күлкілі адамды іздеп тауып, оған зейнетақының азаюына қарсы пікір айтуды ұсынады. Сонда елдің назары алдымен

күлкілі аты-жөнге ауып, билікке қарсы пікірді көңілді қарсы алады және ақпарат дұрыс қабылданады. Телевидениеде үзіліс кезіндегі табиғаттың әсем көріністері адамды демалтса, орынды қойылған жарнама көрерменге ой салып, сұранысын күшейте түседі. Бұл өз кезегінде коммерция, бизнеске пайдасын тигізеді. Мұның да негізгі діңгегі монтаждау процесі кезінде қаланады.

Монтаж – дегеніміз телевидениеде кадрлардың орналасуы. Оның негізі ХХ ғасырдың басында қаланды. Тарихи деректерге сүйенсек, алғашқы кино 1895 жылы пайда болған. Осы жылы ағайынды Люмьерлердің «Пойыздың келуі» («Прибытие поезда») деректі фильмі жарыққа шықты. Бұл – бүкіл әлем бойынша ресми тіркелген әрі көрсетілген бірінші кино. Алайда 1888 жылы ресми түрде тіркелмесе де француз азаматы Луи Ле Принц фотоэмульсиямен қапталған пленкаға ұзақтығы 2 секундтан асатын «Раундхэй бағындағы көрініс» («Сцены в саду Раундхэй») картинасын түсірген. Әлемдегі алғашқы операторлардың бірі Джордж Истмен аталған картинаның операторы болды. Бұл кинодан кейін «Лидс көпірімен көліктің қозғалуы» («Движение транспорта по мосту Лидс») және тағы басқа бірқатар кино түсірілген болатын. Луидан кейін бірнеше секундтық фильмдер түсірілгенімен, 1895 жылы ағайынды Люмьерлердің «Ла-Сиота вокзалына пойыздың келуі» атты туындысы әлем бойынша алғашқы кино болып танылды. Кино ұзақтығы – шамамен 1 минут. Фильмде келген пойыздан түскен адамдардың жан-жаққа кетуі мен күтіп тұрған жандардың пойызға мініп, өз орындарына жайғасуы көрсетіледі. 1896 жылы көрсетілімге шыққан фильм сюжеті өте қарапайым. Пойыздың платформаға жақындауы – таңдай қағып, таңғаларлық ғажап дүние емес. Алайда ХІХ ғасырдың соңында өздеріне қарай келе жатқан пойызды көрген көрермендер естерінен танып, таңырқаған болатын. Бұдан кейін сюжеті ұқсас «Жұмысшылардың заводтан шығуы» атты фильм түсірілді. Бұл фильм кеш түсірілсе де, оны алғашқы киномен шатастыра бастады. Әйтсе де бұлардың дені қозғалмайтын камерамен бір нүктеден, бір планмен, бір ракурспен түсірілген бір кадрдан тұратын қысқа фильмдер еді.

1914 жылға дейінгі фильмдер әртүрлі көлемдегі планмен, қозғалыспен түсіріліп, параллелді монтаждалды. Бірақ бұл фильмдерде көркемдік құндылықтар жоқ, олар тек болмыстың механикалық фиксациясымен берілген. Кино көркемді-

гінің негізін американдық режиссер және сценарист Дэвид Гриффит қалаған. «Ұлттың туылуы» (1915), «Шыдамсыздық» (1916), т.б. фильмдерінде монтаждың мүмкіншіліктерін алға тартты. Көрермен экраннан кадрлардың үзіліссіз ағымын көргенмен, шын мәнінде фильм өндірісінде кадрларды бөлек-бөлек түсіреді. Алынған кадрларды-кинолента бөлшектерін бір-бірімен біріктіреді. Бұл таза механикалық процесс – техникалық монтаж деп аталды.

Кадр белгілі бір саны бар моменталды фотосуреттерден құралады. Кинопроекторда кадрдың ауысуынан (жылдамдығы секундына 24) экранда қозғалыстағы бейне пайда болады. Кадрлар байланысы белгілі, анық болып, оңтайлы жүргізілуі керек. Мұндай монтажды конструктивті монтаж дейді. Конструктивті монтаждың мақсаты – экрандағы қимылды дұрыс, тура көрсету. Мәселен:

- Адам көлікте кетіп бара жатыр.
- Адам тоқтаған көліктен шықты.
- Адам үйге кірді.
- Адам тепкішекпен көтерілді.
- Адам пәтер есігін ашты.
- Адам пәтерге кірді.
- Адам пәтер есігін жапты.
- Адам пальтосы мен шляпасын шешті.
- Адам ілгішке пальто мен шляпасын ілді.
- Адам бөлмеге кіріп, орындыққа отырды.

Мұнда кадрлар кезегі дұрыс. Логикалық байланыс анық көрініп тұр. Әрбір кадрдың белгілі мағынасы бар. Сондықтан олардың орнын ауыстыруға болмайды. Мәселен мынандай монтаж дұрыс емес:

1. Адам көлікте кетіп бара жатыр.
3. Адам үйге кірді.
2. Адам тоқтаған көліктен шықты.
5. Адам пәтер есігін ашты
4. Адам тепкішекпен көтерілді.

Мұнда логика бұзылған, қозғалыс дұрыс сипатталмаған. Осындай қателер тез жасалған оперативті хроникаларда кездесіп қалады. Бұған әрине, мүмкіндігінше жол берілмеуі керек. Бірақ, төмендегідей етіп монтаж жасауға болады:

1. Адам көлікте кетіп бара жатыр.
4. Адам тепкішекпен көтерілді.
7. Адам пәтер есігін жапты.
10. Адам бөлмеге кіріп, орындыққа отырды.

Бұл жерде логика бұзылмаған, бірақ монтаж көмегімен уақыт пен кеңістік киноэкранда сақталған, баяндаудан уақыт пен кеңістіктің бөліктері алынған тәрізді іспеттес. Принципті түрде бұл әбден мүмкін, себебі кинокадрлар

кеңістіктің толық әрі дәл әсерін бермейді, тек иллюзия жасайды. Экрандағы бейне белгілі дәрежеде ғана мағына береді. Бұл кеңістіктің екі өлшемді бейнесі.

Құрылымдық монтаж – жай элемент, көркемдік монтаждың құрамдас бөлігі. Бірақ, құрылымдық логикалық байланысты айқын көрсетуге мүмкіншілік береді.

Экрандағы шынайылыққа тракт, түсіндірме беруде көркемдік монтаждың мәні зор. 20-жылдардағы С. Эйзенштейн мен Вс. Пудовкин бастаған кино шеберлері кадрларды тек байланыстырып қоймай, оларды тоғыстырып, көркемдік монтаж жасау арқылы көрермендерге берілетін түсініктермен ғана емес, олардың саналарында да өзіндік образдар пайда болатынына киноның әсері бар екендігін дәлелдеген.

Монтаждау мүмкіншіліктері әсемдеу, көркемдеу құралы ретінде танылған соң, кино нағыз өнерге айналды.

Кинематографиялық құралдар арқылы дүниеге келген кернеулі драматургиялық баяндама – параллелді монтаж деп аталады. Әртүрлі жерде, әртүрлі уақытта түсірілген, біріне бірі соқтығысқан кадрларды көрсете отырып, екі бөлек қозғалысты не құбылысты бір сәтте болғандай етіп байланыстыруға болады. Мәселен, шынайы болмыста бір мезетте сан алуан құбылыстар белең алады. Бақтар гүлдеп, оқушылар партада отырады. Тракторшылар жер жыртып, енді біреулер соғысып жатады. Тағы бірде екі жас үйленіп жатса, одан кейінгілері өмірден өтіп, мәңгілік сапарға аттанып жатқан сәттерін көреміз. Міне, суретші осы тәрізді құбылыстарды түсіндіруге ерекше бір ой, сезім сыйлайтын кадрларды таңдап, байланысын анықтайды. Егер ол шеберлікпен монтаж жасап, құбылыстардың мән-мағынасын айқын көрсете алса, онда бұл жай болмыс туралы бағдарлама емес, авторлық түсіндірмеге (авторская трактовка) айналады. Тележаңалықтарда мұндай әдісті өте мұқияттылықпен қолданған жөн. Себебі авторлық түсіндірмені оқиғаның түпнұсқалық дамуымен ауыстырып алуға болмайды. Ал публицистикалық және көркем фильмдерде оны пайдаланып, экраннан күрделі динамизммен кернеулілік беріп көрсетеді. Параллелді монтажды қолдануды әр кинодан көруге болады. Бірақ, сценарист немесе режиссер дарынды болмаса, олар көрерменге әсер етпейді.

Қорыта айтқанда, монтажды көркемдеуші құрал деп қана ойламау керек. Ол барлық салада, өнер атаулының кез келген түрінде, әсіресе

әдебиетте жиі кездеседі. Прозадан да, поэзиядан да монтаждың барлық элементтерін: кадрлау, көлемнің өзгеруі, яғни панның ауысуы, параллелді монтажды кездестіру қиын емес. Дегенмен, киноөнер монтажды әдебиеттен және сурет өнерінен үйренген жоқ. Кино монтажға өз жолымен, максималды дұрыстыққа ұмтыла отырып келді де, шынай болмыстың образды поэтикалық белгісіне айналды.

Киномонтаждың кейбір заңдылықтары мен әдебиет заңдылықтарының ортақ екенін С.М. Эйзенштейн 1937-1938 жылдары шыққан мақалаларында дәлелдеді. Кинематографияда көрнекілік күші мен динамикасы жағынан киномонтаж әлдеқайда анық және жеңіл түрде сезіліп тұрады. Ендеше, жоғарыда айтылғандардың бәрі экран тілінің басты элементі ретінде монтаждың ауқымды мәні бар екендігінің кепілі болмақ.

Әдебиеттер

- 1 Эйзенштейн С. М // Собр.соч: В 6 т. Т.2. – М., 1938.
- 2 Барманкулов М. Жанры печати, радиовещания и телевидения. – Алматы, 1974.
- 3 Кузнецов Г.В., Цвик В.Л., Юровский А.Я. Телевизионная журналистика. – М., 2002.
- 4 Нұрмұхан А. Алғашқы көркемсуретті фильмдер// Айқын, 18 желтоқсан, 2013.

References

- 1 Eisenstein S. M // Collection composition. – М., 1938.
- 2 Barmankulov M. Genres of the printing, broadcasting and television. – Almaty, 1974.
- 3 Kuznetsov G.V., Zwick V. L., Yurovsky A.Ya. Television journalism. – М., 2002.
- 4 Nurmukhan A. Early feature films //Aikyn, 18 december, 2013.